

Twee ongelukkige echtelieden verenigd

Bij de verwerving van de
portretten van Louis Bonaparte
en Hortense de Beauharnais

• FRANS GRIJZENHOUT •

Afb. 1

ANNE-LOUIS GIRO-
DET TRIOSON, *Portret
van Hortense de Beau-
harnais, koningin
van Holland*, doek,
60,9 x 49,8 cm. Rijks-
museum, Amsterdam,
inv.nr. Sk-A-4943/
NG-1998-10. Verwor-
ven dankzij de Neder-
landse Sponsor
Loterij.

Een portret van Hortense de Beauharnais

Eind 1998 was het Rijksmuseum in de gelegenheid om, met steun van de Nederlandse Sponsor Loterij, uit de kunsthandel een portret te verwerven van Hortense de Beauharnais, de eerste koningin van Nederland (afb. 1). Het is een fraai portret, waarop Hortense ten halven lijve is afgebeeld, gekleed in een roze robe, gezeten in een donkere omgeving (wellicht een grot) en met een waterval rechts in de achtergrond. De rechterarm van de geportretteerde is, mede door de uitsnede van het doek, ietwat ongelukkig weergegeven.

Hortense de Beauharnais (1783-1837) was in januari 1802 gehuwd met Louis Bonaparte. Dat was gebeurd op sterke aandrang van diens oudere broer, de beroemde Napoleon Bonaparte. Hortense was een dochter uit een eerder huwelijk van Joséphine de Beauharnais, de eerste vrouw van Napoleon. Door haar huwelijk met Louis was Hortense dus niet alleen de stiefdochter van Napoleon maar ook diens schoonzuster geworden. In mei 1804 liet Napoleon zich tot keizer kronen;

in mei 1806 besloot de keizer dat zijn broer Louis koning moest worden van Holland. Het koninkrijk Holland kwam daarmee in de plaats van de Bataafse Republiek, die op haar beurt in 1795 de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden had vervangen. Hortense is alles bijeen slechts enkele maanden in Nederland geweest. Zij verafschuwde ons land en zijn inwoners en haar huwelijk met de koning was uitgesproken slecht. Al voor de troonsafstand van Lodewijk Napoleon in 1810 was Hortense haar man en Holland ontvlucht. Na de definitieve val van Napoleon in 1815 leefde zij in ballingschap buiten Frankrijk, voornamelijk in het Zwitserse Arenenberg aan de Untersee.¹

Het portret van Hortense is niet gesigneerd of gedateerd. Er bestaat echter een andere versie van het portret, die sinds enige jaren bewaard wordt in Malmaison, het voormalig buitenverblijf van de moeder van Hortense, Joséphine de Beauharnais. Dit portret is gemonogrammeerd *ALGDRT* en 1813 gedateerd.² Het monogram is dat van de Franse schilder Anne-Louis Girodet-Trioson (1767-1824). Ook de her-

Afb. 2
PIERRE CARTELLIER,
Buste van Louis Bonaparte in het uniform van het Vijfde Regiment Dragoniers, gips, h. 74 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG-1999-II.

komst van het schilderij verwijst naar Girodet: het zou afkomstig zijn uit de collectie van een nicht van de schilder, mevrouw Becquerel-Despréaux³ en via vererving op de familie Filleul, eveneens in Montargis,⁴ in de handel zijn gekomen. Een leerling van Girodet, Jean-Nicolas Laugier (1785-1875), maakte een gravure naar Hortenses portret.

In een vroege publicatie uit 1829 over Girodet wordt Hortenses portret als *madame Louis Bonaparte* vermeld bij het jaar 1808.⁵ Een catalogus van Girodets werk uit 1967 stelt het werk op 1807; het exemplaar in Malmaison wordt daarin beschreven als een repliek uit Girodets atelier.⁶ Kennelijk was men destijds nog niet op de hoogte van de signatuur en de datum op het schilderij in Malmaison: die

maken het immers aannemelijk dat juist dat schilderij als het oorspronkelijke moet worden beschouwd en het thans door het Rijksmuseum aangekochte schilderij als een repliek. Uit het feit dat hierover verschil van inzicht bestaat, blijkt overigens al dat beide werken in kwaliteit niet of nauwelijks voor elkaar onderdoen. De latere datering van het portret in Malmaison komt ook beter overeen met andere portretten van Hortense uit die periode. De encenering in de grot, *the feeling of dreamy, enigmatic sensuousness, suggested by the Leonardesque smile of the sitter and the soft sfumato of the atmosphere* en de wat zoetige uitstraling (*saccherine quality*)⁷ van het portret passen ook beter bij de door Hortense in haar latere leven bevorderde *style troubadour* dan bij de conventies van de empirestijl aan het Franse hof. Hoewel de waterval in de achtergrond op het eerste gezicht naar Hortenses Zwitserse periode lijkt te verwijzen, bevond Hortense zich, voor zover we weten, in 1813 nog in Frankrijk. Waar het portret precies tot stand is gekomen, is niet bekend.

Hoewel er dus sterke aanwijzingen zijn dat het portret van Hortense in 1813 is geschilderd, mag niet verzwegen worden dat Girodet in 1805 begonnen was aan een portret van Hortenses echtgenoot, Louis Bonaparte. Van dit schilderij, dat zich thans in een Schotse particuliere collectie bevindt, werd door Girodet slechts het gezicht uitgewerkt.⁸

Een standbeeld voor Louis Bonaparte

Minder dan een jaar na de verwerving van het portret van Hortense kon het Rijksmuseum de hand leggen op een gipsen buste van haar echtgenoot, Louis Bonaparte (1778-1846), in Nederland beter bekend als Lodewijk Napoleon, koning van Holland (afb. 2). De gipsen buste is in een opvallend goede staat, gelet op de kwetsbaarheid van het materiaal. De buste is aan de

achterkant gesigineerd met *P. Cartellier* en 1806 gedateerd. De 28-jarige Louis is afgebeeld in het uniform van het vijfde regiment dragonders (het cijfer 5 staat op de knopen van zijn jas).⁹ Hij draagt de eretekenen die passen bij de titels die hem tot 1806 waren verleend: de plaque van grootkruis in de Orde van het Legioen van Eer en de miniatuurversierselen (van rechts naar links) van grootkruis in de Orde van het Legioen van Eer (1 februari 1805), ridder in de Orde van het Gulden Vlies (Spanje, 24 juli 1805) en grootdignitaris in de Orde van de IJzeren Kroon (20 februari 1806).¹⁰

De buste staat in rechtstreeks verband met de totstandkoming van een standbeeld ten voeten uit van de koning. Dat standbeeld maakte deel uit van een reeks beelden die in 1805 door het keizerlijk hof werd besteld bij verscheidene beeldhouwers. Voor het standbeeld van Louis Bonaparte werd de kunstenaar Pierre Cartellier aangewezen. Beschikte het Rijksmuseum nog niet over een portret van Hortense, de eerste koningin van Nederland, van Louis Bonaparte had het museum al een groot portret ten voeten uit van de hand van Charles Howard Hodges uit 1809.

De Parijse beeldhouwer Pierre Cartellier (1757-1831) was een leerling van Charles-Antoine Bridan.¹¹ Cartellier ontving als beginnend beeldhouwer een aanmoedigingsprijs voor werk aan het revolutionaire Panthéon (1793) en tijdens de prijsvragen van het revolutiejaar II (1793-1794) een prijs van 1.000 francs voor een kleimodel van het beeld van de Natuur, dat op de ruïnes van de Bastille zou moeten verrijzen. Na de periode van de Terreur (1792-1794) kwam Cartelliers carrière pas goed op gang. In 1796 maakte hij zijn debuut op de Salon met een allegorische portretgroep, *L'Amitié*, waarvoor hij in het jaar 1799 opnieuw een aanmoedigingsprijs van 2.000 francs kreeg, evenals hij in 1800 5.000 francs ontving als prijs voor zijn beeld *La guerre* en een

gipsen model voor een beeld van *La pudeur* in 1801 eveneens goed was voor een prijs van 5.000 francs.¹² Vanaf dat jaar tot 1822 stuurde Cartellier regelmatig werken naar de Salon in.

Cartellier mocht zich verheugen in de gunst van de Bonapartes en van diens directeur-generaal voor de kunsten Vivant Denon. Cartelliers marmeren beeld *La pudeur*, naar het gipsen model dat in 1801 op de Salon was geëxposeerd, werd gekocht door Joséphine Bonaparte, de vrouw van de keizer en de moeder van koningin Hortense; via de collectie van deze laatste en die van koning Willem II van Oranje kwam het beeld in bezit van de Amsterdamse verzamelaar Fodor die het in 1861 naliet aan de stad Amsterdam. Cartellier vervaardigde onder het Empire onder andere nog een standbeeld van Napoleon (nu in Versailles), een grafmonument voor Joséphine de Beauharnais (in de kerk van Rueil bij Malmaison) en een reliëf aan de Arc de la Triomphe met een verbeelding van de capitulatie van Mack bij Ulm. Ook het bronzen grafmonument voor Vivant Denon op het Parijse kerkhof Père Lachaise werd door Cartellier gemaakt.¹³

Op 22 oktober 1808 werd Cartellier door de keizer benoemd tot ridder van het Légion d'honneur. Het is meer dan een historisch toeval dat deze onderscheiding op diezelfde dag werd verleend aan de schilder van het portret van Hortense, Girodet, evenals aan de Napoleontische schilders Gros, Vernet en Prud'hon. Mede dankzij een tekening¹⁴ en een schilderij,¹⁵ beide van de hand van Louis-Léopold Boilly (1761-1845) (afb. 3), kunnen we ons een beeld vormen van de uitreiking van de onderscheiding aan Cartellier. De plechtigheid vond plaats in de zaal van het Musée Napoléon die tijdens de Salon gewijd was aan de beeldhouwkunst, in aanwezigheid van de keizerlijke familie en van collega-schilders en -beeldhouwers (links) en te midden van werken van Cartellier zelf, van

Canova, Chinard, Masson en andere kunstenaars. In het midden van de voorstelling ontvangt Cartellier de versierselen die behoren bij de orde uit handen van de keizer, die uit respect voor de kunst en de kunstenaars zijn hoofd heeft ontbloot. Rechts op het schilderij ziet men koningin Hortense met Napoléon-Louis, haar tweede kind, kroonprins van Holland en beoogd opvolger van de keizer na de ontijdige dood van zijn oudere broertje Napoléon-Charles in Den Haag in 1807. Vlak achter Hortense staat Cartelliers *Pudeur*, achter Cartellier het door hem zojuist voltooide gipsen model van het standbeeld van Louis Bonaparte, koning van Holland.

De opdracht tot het vervaardigen van een standbeeld voor Louis Bonaparte kwam rechtstreeks voort uit het besluit van keizer Napoleon op 18 mei 1804 om vier *grand-dignitaires* van het Franse Rijk te benoemen: zijn twee broers Joseph (*grand électeur*) en Louis

Bonaparte (*connétable*), Jean-Jacques Régis de Cambacérès, duc de Parme (*archichancelier*) en Claude-François Lebrun, duc de Plaisance (*architresorier*). In februari 1805 werden Hortenses broer Eugène de Beauharnais (*amiral*) en Joachim Murat (*grand-amiral*) nog aan dit lijstje toegevoegd. Daarop werd besloten van alle zes hoogwaardigheidsbekleders een levensgroot standbeeld te laten vervaardigen, eerst in gips, later in marmer. Zes kunstenaars werden aangewezen, elk voor een andere beeld: François-Nicolas Delaistre voor Joseph, Philippe-Laurent Roland voor Cambacérès, François Masson voor Lebrun, François-Frédéric Lemot voor Murat, Claude Ramey voor Eugène en Pierre Cartellier voor Louis. Denon bepaalde dat de kop *d'après nature* moest worden gevormd; hij zou met de te portretteren personen afspraken maken over het te volgen kostuum en de pose van het standbeeld. In mei 1805 werden de kunstenaars van dit besluit op

de hoogte gesteld en werd hun een betaling van 15.000 francs in het vooruitzicht gesteld: 5.000 na voltooiing van de kop in gips, 5.000 als het marmer *hors des points* zou zijn (dat wil zeggen als de maten van het marmeren beeld waren bepaald door toepassing van de punctuurmethode met het gipsen beeld als uitgangspunt) en ten slotte 5.000 bij aflevering van het beeld. Ook het marmer werd voor de kunstenaars betaald.¹⁶ Voor alle duidelijkheid zij hier vermeld dat er dus geen sprake was van een gipsafgietsel van een bestaand marmeren beeld, maar juist van het omgekeerde: het gipsen beeld vormde de oorspronkelijke versie van een beeld dat pas daarna in marmer werd uitgevoerd.¹⁷

Al op 21 april 1805 liet Vivant Denon aan Louis Bonaparte weten dat de beeldhouwer Cartellier, *l'un de nos plus habiles statuaires* naar Louis' kasteel in Saint-Leu zou komen voor enkele portretsessies, teneinde de gipsen buste te kunnen modelleren.¹⁸ In februari 1806 waren de gipsen koppen van alles zes bestelde beelden gereed. Denon meende dat ze alle *très ressemblants* waren en rekende erop dat de gipsen modellen van de zes standbeelden over een half jaar klaar zouden zijn. Nu werd ook definitief besloten de standbeelden in marmer te laten uitvoeren en het marmer aan de kunstenaars ter beschikking te stellen. In groot optimisme meende Denon zelfs dat het standbeeld van Louis al op de Salon van 1806 zou kunnen worden getoond.¹⁹ De officiële opdracht van het Maison de l'Empereur aan Cartellier voor de vervaardiging van het beeld van Louis werd nog eens bevestigd op 22 mei 1806, enige dagen voor de officiële aanwijzing van Louis als koning van Holland.²⁰

De totstandkoming van het standbeeld van Louis zou echter nog enige tijd op zich laten wachten. De beeldhouwers en schilders van het Franse Rijk hadden het in de jaren na de keizerskroning namelijk onwaarschijnlijk

druk met talrijke opdrachten van het hof. Dit had onder andere tot gevolg dat zij steeds hogere prijzen voor hun werk gingen vragen (een situatie waarover Denon zich meermalen tegenover de keizer beklaagde) en dat de oorspronkelijke planning van hun werk met regelmaat niet kon worden gerealiseerd. Cartellier had in elk geval zoveel werk aangenomen, dat hij twee verschillende werkplaatsen onderhield, één in de rue de Fleurus en één in de rue de la Sorbonne; op die laatste locatie werd gewerkt aan het beeld van Louis. Eind maart 1808 liet Denon Cartellier weten dat de keizer erop rekende dat de marmeren beelden van alle zes dignitarissen, dus ook het beeld van Louis, geëxposeerd zouden worden op de Salon die in het najaar van 1808 zou worden gehouden in het museum. Maar ook dat bleek al spoedig een onhaalbare kaart. Van de zes bestelde standbeelden zou alleen dat van Joseph Bonaparte in marmer op de Salon van 1808 te zien zijn.

Het publiek van de Salon van 1808 moest zich tevreden stellen met het gipsen, levensgrote model van het beeld van Louis Bonaparte dat op het schilderij en de tekening van Boilly te zien is en dat Cartellier in augustus van dat jaar had voltooid. Denon was opgetogen over de kwaliteit van het gipsen beeld: hij meende dat het een *chef-d'oeuvre d'expression et de ressemblance* was en liet later nog eens aan de keizer weten dat het getuigde van een *grand talent* en dat het *la plus belle statue de toutes celles que Sa Majesté a ordonnées* was, waaraan niets middelmatig kon worden ontdekt.²¹ Het zou al met al tot 1810 duren voordat Cartellier het marmeren standbeeld van Louis kon voltooiën. Het werd op de Salon van dat jaar getoond (afb. 4), samen met het beeld van Eugène de Beauharnais door Ramey, het standbeeld van Murat door Lemot, Cambacérés door Roland en Lebrun door Masson; dit laatste beeld was overigens al in 1807 voltooid.²²

Afb. 3

LOUIS-LÉOPOLD BOILLY, *De uitreiking van de versierselen van het Legioen van Eer door keizer Napoleon aan de beeldhouwer Pierre Cartellier*, doek, 41 x 62 cm. Napoleon Museum, Arenenberg.

Louis had in overleg met Denon gekozen voor een trotse pose in het kostuum van de *connétable de l'Empire*. Aan Louis' rechervoet liggen zeven kleine ballen aan een keten en één grote. Zou het een verwijzing kunnen zijn naar Louis' streven van de oude verdeelde Republiek der Verenigde Nederlanden met zijn zeven provinciën een eenheid te maken, of zijn het kanonskogels en wil het motief refereren aan Louis' kwaliteiten als militair?²³ Het was de oorspronkelijke bedoeling geweest de beelden van de zes hoogwaardigheidsbekleders te plaatsen in de troonzaal van het palais des Tuileries, maar voorzover bekend zijn ze daar nooit terecht gekomen. De architect Fontaine stelde later voor de beelden te plaatsen in een *salle des grands-dignitaires* in het Louvre, boven de Salle des Fleures. In juli 1813 bevonden de werken zich in een depot in het Louvre en was hun bestemming onzeker; er was sprake van dat de beelden naar Versailles zouden worden overgebracht, maar dat is pas in 1834 gebeurd.²⁴

Cartelliers biograaf Gérard Hubert heeft ontdekt dat Louis zich heeft beijverd om het standbeeld naar zijn koninkrijk te halen, hetzij het origineel, hetzij een kopie. Toen Louis eenmaal in termen van een in Nederland te plaatsen kopie ging denken, bedacht hij tevens dat het dan beter zou zijn om het kostuum te veranderen van grootmaarschalk van het Franse Rijk in dat van koning van Holland. De kunstenaar Thiénon, *dessinateur du roi*, leverde zelfs aan Cartellier een aantal schetsen voor deze kleding, waarover de beeldhouwer vervolgens met de koning correspondeerde.²⁵ Cartellier had het marmer voor deze 'Hollandse' versie van Louis' standbeeld al besteld, maar Louis' troonsafstand in de zomer van 1810 zorgde ervoor dat het beeld niet tot uitvoering kwam.²⁶

Het gipsen model van het standbeeld van Louis Bonaparte is in december 1809 naar Nederland vervoerd.

Afb. 4

PIERRE CARTELLIER,
Standbeeld van Louis
Bonaparte in het kostuum
van *connétable de l'Empire*, 1810, marmer, h. 194 cm, b. 82 cm, d. 58 cm. Musée

national du château de Versailles, MV 1529, MR 1779. Foto: Réunion des Musées Nationaux, Parijs; Franck Raux.

Het wordt genoemd in een inventaris uit 1810 van het Haarlemse paleis van de koning. In de centrale hal stond de *figure pédestre en gypse représentant le roi de Hollande sur un piedestal en bois marbré*.²⁷ In 1813 wordt het beeld nog vermeld onder de kunstwerken die aan het eind van de regeerperiode van koning Lodewijk vanuit Nederland naar Frankrijk zijn teruggestuurd en die door koningin Hortense worden opgeëist.²⁸ Het gipsen standbeeld is het enige kunstwerk dat haar door Denon wordt geweigerd.²⁹ Wat er daarna met het gipsen standbeeld is gebeurd, is onbekend.

Bustes in gips en in marmer

Uit de briefwisseling van Vivant Denon komt naar voren dat de gipsen portretbuste in februari 1806 was voltooid. Cartellier vervaardigde vervolgens meerdere exemplaren van de buste, in gips en in marmer. In het voorjaar van 1808 hieuw hij een marmeren buste van Louis naar het gipsen model. Denon zag dit marmeren exemplaar in april 1808 en sprak daarvan in een brief aan Johan Meerman zeer lovend: het was *bien certainement une des plus belles choses qui ait été faite depuis longtems...L'artiste a sçu exprimer avec la noblesse du personnage, la douce et sensible gravité, qui le caractérise*.³⁰ De bustes, zowel die in gips als in marmer, geven inderdaad een fraai en gevoelig portret van de jonge Louis Bonaparte, die eigengereidheid en ongeduld paarde aan zachtheid van karakter en zwaarmoedige ernst. Op grond van de gunstige berichten die hij ontving over de kwaliteit van de marmeren buste, bestelde de koning op 7 mei 1808 voor eigen rekening nog twee exemplaren in marmer.³¹ In een brief aan Meerman d.d. 31 mei 1808 bevestigde de beeldhouwer dat hij twee extra exemplaren van de buste in marmer zou vervaardigen.³² Uit dezelfde brief blijkt dat Cartellier ook nog eens twee bustes in gips had gele-

verd aan de koning ter waarde van 5.351 francs; tevens wachtte hij de orders in van de koning met betrekking tot de toezending van de eerste marmeren buste naar Amsterdam. Op 30 juni 1809 stuurde Cartellier Meerman de rekening à 6.000 francs voor de twee marmeren bustes van de koning die hij naar Amsterdam had laten sturen.³³ De directeur van het Koninklijk Museum, Cornelis Apostool, liet al op 23 mei 1809 aan Meerman weten dat hij op die dag *een marmer buste van den koning, een pleister dito en een groot standbeeld van den keizer* had uitgepakt. Wellicht ging het toen om een van de gipsen bustes en de oorspronkelijke marmeren buste. Op 4 augustus liet Apostool weten dat *de bustes van Cartellier zijn aangekomen, doch nog niet op het museum*.³⁴ Toen ging het waarschijnlijk om de twee marmeren kopieën. Blijkens de inventaris van de paleizen in Holland uit 1810 stond een van de gipsen bustes in de troonzaal van het Koninklijk Paleis in Amsterdam.³⁵ In de inventaris van kunstwerken uit Louis' bezit die in 1813 uit Holland naar Parijs waren teruggekeerd, worden behalve Cartelliërs standbeeld van Louis in gips één buste van de ex-koning in marmer en drie bustes in gips genoemd.

Uit bovengenoemde gegevens valt af te leiden dat er ten minste drie marmeren bustes moeten zijn geweest. Eén daarvan is altijd in Amsterdam gebleven: deze staat nog steeds in het Koninklijk Paleis (afb. 5).³⁶ Een ander, 1808 gedateerd, exemplaar in marmer is, net als het standbeeld, in Versailles.³⁷ Vermoedelijk is dit de buste die in 1813 uit Nederland naar Parijs is teruggestuurd. Een derde marmeren buste, 1809 gedateerd, bevindt zich in een particuliere collectie in Rome.³⁸ De marmeren exemplaren uit 1808 en 1809 wijken ten opzichte van de gipsen buste in die zin af, dat aan de door de koning gedragen decoraties die van de door hem zelf in 1807 ingestelde Orde van de Unie is toegevoegd. Ook

Afb. 5
PIERRE CARTELLIER,
Buste van Louis Bonaparte, 1808, marmer,
h. 74 cm. Stichting
Historische Verzame-
lingen van het Huis
Oranje-Nassau, Den
Haag. Foto, UFB, Ben
Grishaaver.

het kostuum is 'vernederlandst': op de knopen van de jas is de Nederlandse leeuw te zien.³⁹ De marmeren beelden zijn zeer fraai, maar missen enigszins de directe levendigheid van het gipsen portret. Van de gipsen bustes is die het Rijksmuseum nu heeft gekocht, het enige bekende en gedocumenteerde exemplaar. Het feit dat deze buste 1806 is gedateerd, kan erop wijzen dat het hier gaat om het oorspronkelijke portret van Louis Bonaparte: Cartellier dateerde zijn kopieën trouwhartig op het jaar dat hij deze vervaardigde, ook als het origineel enige jaren eerder was gemaakt. Wat er na 1813 met de twee andere genoemde gipsen bustes is gebeurd, is niet bekend.

Hoe dan ook zijn met de aankoop van deze fraaie en bijzondere buste van Louis Bonaparte, koning van Holland, door Cartellier en de aankoop van het geschilderde portret van *la reine Hortense* door Girodet in het

Rijksmuseum twee echtelieden herenigd die het in het echte leven slecht met elkaar konden vinden. Gelet op de grote betekenis die Lodewijk Napoleon heeft gehad voor de geschiedenis van Nederland in het algemeen en voor de geschiedenis van het Rijksmuseum in het bijzonder, is de opname van hun beeltenissen in dat museum van grote betekenis.

NOTEN

- 1 Over Hortense en Lodewijk Napoleon: cat.tent., *Een Koninklijk Museum, Lodewijk Napoleon en het Rijksmuseum 1806-1810* (F. Grijzenhout), Amsterdam (Rijksmuseum) Zwolle 2000.
- 2 Doek, 69,3 x 55,8 cm, Dépot du Musée du Louvre au Musée national du château de Malmaison et Bois-Préau, inv.nr. MNR 158; cat.tent. *La reine Hortense. Une femme artiste*, Malmaison (Musée National des Châteaux de Malmaison et Bois-Préau)/Arenenberg (Napoleon Museum) 1993, nr. 97 resp. 1.8.
- 3 Cat.tent. *Girodet 1767-1824*, Montargis (Musée de Montargis) 1967, ongepagineerd, nr. 35.
- 4 G. Levitine, *Girodet-Trioson, an iconographical study*, New York/Londen 1978, afb. 77.
- 5 P.A. Coupin, *Oeuvres posthumes de Girodet-Trioson (etc.)*, Brussels 1829, p. LXIX.
- 6 Cat.tent. *Girodet, op.cit.* (noot 3), nr. 35. Het Amsterdamse stuk wordt nog eens afgebeeld in G. Bernier, *Anne-Louis Girodet 1767-1824, Prix de Rome 1789*, Parijs/Brussel 1975, afb. 207.
- 7 Levitine, *op.cit.* (noot 4), pp. 310, 322.
- 8 Doek, 66 x 55,8 cm, gemerkt 'ALGDR 1805' volgens cat.tent. *Girodet, op.cit.* (noot 3), nr. 35; Coupin, *op.cit.* (noot 5), p. LXVIII, stelt dit werk ten onrechte op 1802.
- 9 Vgl. het door Hortense de Beauharnais getekende portret van haar man Louis Bonaparte, naar een miniatuur van Isabey, in hetzelfde kostuum: potlood, wit gehoogd, 890 x 670 mm, Napoleon Museum, Arenenberg.
- 10 O. Schutte, *De Orde van de Unie*, Den Haag/Zutphen 1985, p. 53. Met dank aan drs. G.P. Sanders, Paleis het Loo, Nationaal Museum, Apeldoorn.
- 11 Over Cartellier: G. Hubert, 'Pierre Cartellier, statuaire, oeuvre et documents inédits', *Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art français* (1976), pp. 313-329; G. Hubert, 'L'oeuvre de Pierre Cartellier sculpteur (1757-1831). Essai de catalogue raisonné', *Gazette des Beaux-Arts* (juli-augustus 1980), pp. 1-44.

- 12 Zie ook: cat.tent. *La Révolution Française et l'Europe 1789-1799*, Parijs (Grand Palais) 1989, pp. 841, 847, 876-877; cat.tent. *Dominique-Vivant Denon, L'oeil de Napoléon*, Parijs (Musée du Louvre) 1999, pp. 352-360, 387, nr. 424.
- 13 Het model in gips in het Musée Denon, Chalons-sur-Saône.
- 14 Louis-Léopold Boilly, pen in bruin, grijs gewassen, met waterverf gehoogd, 400 x 510 mm, Parijs, Musée de la Légion d'honneur, inv.nr. 04280, afgebeeld in cat.tent. *Denon, op.cit.* (noot 12), cat.nr. 375.
- 15 Cat.tent. *Denon, op.cit.* (noot 12), nr. 376.
- 16 Marie-Anne Dupuy et al. (red.), *Vivant Denon, Directeur des musées sous le consulat et l'empire. Correspondance 1802-1815*, 2 dln., Parijs 1999, pp. 268, 270, 311-312.
- 17 Voor de beeldhouwkunst in Frankrijk in deze periode: cat.tent. *Skulptur aus dem Louvre. 89 Werke des französischen Klassizismus 1770-1830*, Duisburg (Wilhelm Lehmbruck Museum) 1989.
- 18 Dupuy, *op.cit.* (noot 16), p. 262.
- 19 Dupuy, *op.cit.* (noot 16), pp. 309, 1292-1302.
- 20 S. Hoog et al., *Musée national du château de Versailles, Les sculptures*, deel 1, *Le musée*, Parijs 1993, nr. 1139, MV 1529, MR 1779.
- 21 Denon, *op.cit.* (noot 12), 1337, 1371.
- 22 Hoog, *op.cit.* (noot 20), nrs. 124, 900, 904, 910, 1393, 1443.
- 23 Over de combinatie van klassieke pose en modern kostuum in dit standbeeld: A. West, *From Pigalle to Préault, Neoclassicism and the Sublime in French Sculpture 1760-1840*, Cambridge 1998, p. 199.
- 24 Hoog, *op.cit.* (noot 20), MV 1529, MR 1779: *Statue de Louis Bonaparte, roi de Hollande*, marmer, h. 194 cm, br. 82 cm, d. 58 cm, gesigneerd en gedateerd links P. Cartellier 1810.
- 25 Zie ook de brief d.d. 21 augustus 1808 van A.C. Thiénon aan Johan Meerman: Museum van het Boek/Museum Meermannno-Westreenianum, Den Haag, S. 105.
- 26 Hubert 1980, *op.cit.* (noot 11), pp. 14-16.
- 27 Archives Nationales, Parijs, O2, nr. 668, Inventaire des Palais de Hollande 1810.
- 28 Dupuy, *op.cit.* (noot 16), p. 948.
- 29 Hubert 1980, *op.cit.* (noot 11), p. 16.
- 30 Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Staatssecretarie onder Lodewijk Napoleon, nr. 129, besluit d.d. 7 mei 1808, nr. 66 op rapport van directeur-generaal J. Meerman.
- 31 *Ibidem*, alsmede: Kroondomein en hofhouding van koning Lodewijk Napoleon, 1806-1813, nrs. 57, 281-283 en Ministerie van Binnenlandse Zaken (1795-1813) nr. 900, d.d. 3 mei, 4 mei, 12 en 14 mei 1808.
- 32 Cartellier aan Meerman, 31 mei 1808, Museum van het Boek/Museum Meermannno-Westreenianum, archief Meerman, Den Haag, S. 90.
- 33 Cartellier aan Meerman, 30 juni 1809, Museum van het Boek/Museum Meermannno-Westreenianum, Den Haag, archief Meerman, S. 90.
- 34 Apostool aan Meerman, 23 mei 1809 en 4 augustus 1809, Museum van het Boek/Museum Meermannno-Westreenianum, Den Haag, archief Meerman, s. 89.
- 35 Archives Nationales, Parijs, O2 668, Inventaire des Palais de Hollande, 1810, Koninklijk Paleis, ruimte nr. 82, Salle du Trône, *1 buste du roi en plâtre*.
- 36 Stichting Historische Verzamelingen van het Huis-Oranje Nassau, Den Haag, Koninklijk Paleis, Amsterdam, 3-611, marmer, h. 74 (incl. sokkel), br. 50, d. 30 cm, gesigneerd achterzijde P. Cartellier 1808.
- 37 Hoog, *op.cit.* (noot 20), nr. 1140: marmer, h. 74 (incl. sokkel), br. 50, d. 30 cm, gesigneerd achterzijde P. Cartellier 1808.
- 38 Hubert 1980, *op.cit.* (noot 11), pp. 16-17.
- 39 F.G.J. ten Raa, *De uniformen van de Nederlandsche zee- en landmacht hier te lande en in de koloniën*, 's-Hage 1900.